

Hans Aili

Frank Hellers *nyktolop*: finns han?

Frågan dyker upp när vi läser Frank Hellers roman *Marco Polos millioner* (min upplaga: Helsingfors 1949 sid. 128f).

Tvårsöver den skumma vägen, i jämnhöjd med deras huvuden, var en tjock ståltråd spänd!

Det var doktorn som varseblev den i sista ögonblicket. Hålvägen låg vid foten av en backe, de hade god fart, och ljuset var så svagt, att italienarens plan ofelbart skulle ha lyckats, om inte doktorn varit nyktolop. Hans syn, som var medelmåttig om dagen, var kattlik om natten; och han upptäckte eller rättare anade ståltråden som en strimma mellan två trädstammar en eller två sekunder innan det var för sent.

Svaret är naturligtvis; jo, en sådan kattlikt skådande varelse finns, men han heter egentligen *nyktalop* ty det grekiska ordet är νυκτάλωψ, ett ord som är sammansatt av tre delar: nykt-al-ops, som kan översättas "natt-blint-seende".

Heller förklarar hur han ser på ordets betydelse i meningen som följer på ordet. En jämförelse med den etymologiska analysen antyder att ett fel har uppstått någonstans. En nyktalop bör vara en nattblind person, en som alltså till skillnad från berättelsens doktor ingalunda hade lyckats spana in ståltråden som var spänd över vägen.

Det är samtidigt lätt att försvara Heller. Hellers stavning *nyktolop* beror förmodligen på att han litade på sitt minne, inte på en ordbok, och bindevokalen -o- är så regelbunden i grekiskan att -a-i nyktalop skulle framstå som ett märkligt undantag, om det nu inte var så att bokstaven ingår i stavelsen -al- "blind". Om Heller antar att ordet består av leden nykt-o-lop är han förvisso ute på villospår, men inte mer än den som utan kunskap i grekiska försöker dela upp leden i "helikopter" (den riktiga uppdelningen är helik-o-pter).

När sammansatta ord väl är skapade blir de lätt missförstådda. Redan läkekonstens fader Hippokrates använde νυκτάλωψ med två helt olika betydelser: i *Epidemiai* 6,7,6 definieras ordet som ὁ τῆς νυκτὸς ὄρᾶν, *ho tês nyktós horân*, "den som ser på natten"; i *Prorrhethikon* 2,33 är definitionen ὁ τῆς νυκτὸς ἀλαός, *ho tês nyktós alaos*, "den som är blind på natten". Så använder även Galenos ordet, och den betydelsen är säkerligen den riktigaste. Vill man mer precist tala om en "dagblind" person finns för övrigt ett motsvarande ord: ἡμεράλωψ, "hemeralop".

Traditionens makt är mycket stor och när ett ord väl kommit vilse är det mycket svårt att få det tillbaka på den rätta vägen. *Oxford English Dictionary*, det mäktiga uppslagsverket över alla engelska ord, meddelar en aning resignerat att ordet har båda betydelserna: 1. "night blindness", 2. "day-blindness". Båda dyker märkligt nog upp för första gången samma år, nämligen 1684, i ett lexikon översatt till engelska (S. Blankaart, *Physical Dictionary*), 208: "*Nyctalopia* is two-fold: the first is a Dimness of Sight in the Night, or in dark Places, without any Impediment in the Light. The other is a Dimness in the Light, and clear Sight in the Night,

or in Shades." Den dubbla och självmotsägande betydelsen är tydligen permanent, eftersom två engelska författare år 1900 kunde konstatera: "Nyctalopia etymologically means night-blindness, but the general usage, making the term mean night-vision, is so strongly entrenched that it is useless and confusing to attempt any reinstatement of the old significance. (Citerat från *OED*, art. *nyctalopia*).

Traditionens falska band är ännu starkare på franska, där *nyctalope* endast kan betyda "dagblind", varför innehavaren av denna egenskap ser som en katt om natten. Det stora lexikonet över de franska ordens ursprung, *Larousse, Grand dictionnaire étymologique et historique du français* (Paris 2011) håller benhårt på denna tradition: "nyctalope [...], qui voit la nuit."

Svensk uppslagsbok vill inte vara sämre: "Nyktalopí (till grek. *nyx*, natt, och *óps*, öga), *med.*, se Dagblindhet." Så lyder den korta notisen som inte erbjuder några alternativa tolkningar.

Frank Heller är som synes i ett betryggande gott sällskap. Om redan Hippokrates var vankelmodig och såväl fransk som svensk medicinartradition valt den etymologiskt felaktiga betydelsen, kan väl ingen klandra en skönlitterär författare, som dessutom hämtar ordet ur minnets påse?

10 maj 2019